

Universitatea Babeș-Bolyai
Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare

**Determinarea. O reconsiderare gramaticală a
articolului în limba română**

Teză de doctorat
Rezumat

Conducător de doctorat:
prof. univ. dr. emerit Gavrilă NEAMȚ

Student-doctorand:
Lavinia DĂLĂLĂU (căs. NASTA)

2019

Cuprins

Argument

Partea I: Conceptul de „determinare” în lingvistica românească. Precizări preliminare

Capitolul 1. Determinarea – relație sintactică

1.0. Raporturi/Relații sintactice

1.1. Determinarea. Definiție și trăsături

1.2. Tipologia subordonării din punct de vedere sintactic

Capitolul 2. Determinarea – o categorie gramaticală inedită

2.1. Categorie gramaticală specifică numelui

2.1.1. Definiție și caracteristici

2.1.2. Probleme de terminologie

2.1.3. Numărul membrilor categoriei gramaticale a determinării

2.2. Categorie gramaticală extinsă la verb

Capitolul 3. Determinarea/Determinantul – funcție sintactică

3.1. Determinantul

3.1.1. Definiție și trăsături

3.1.2. Unitățile incluse în clasa sintactică a determinantului

3.2. Reconsiderarea funcțiilor sintactice din grupul nominal

3.2.1. Motivarea concepției

3.2.2. Examinarea criteriilor de clasificare a constituenților din GN

3.2.3. Alte elemente discutabile

Capitolul 4. Determinarea – funcție semantică sau operație pragmatică?

4.1. Determinarea – funcție semantică

4.2. Determinarea – operație pragmatică

4.3. Perspectiva integrativă asupra determinării

Partea a II-a: Articolul – între interpretări tradiționale și interpretări moderne

Capitolul 1. Introducere. O privire diacronică asupra articolului

1.1. Articolul – Motivația diacronică și evoluția până în stadiul actual al limbii

1.1.1. Epoca apariției articolului

1.1.2. Cauzele apariției articolului

1.1.3. Evoluția articolului

1.2. Individualitatea articolului românesc între limbile romanice – encliza articolului hotărât

1.3. Accepții gramaticale ale articolului în limba română

1.3.1. Articolul nehotărât *un* – accepții gramaticale

1.3.2. Articolul hotărât *-l* – accepții gramaticale

1.4. Accepții gramaticale ale articolului în alte limbi

Capitolul 2. Interpretarea clasică a articolului

2.1. Articolul – parte de vorbire

2.1.1. Caracteristici generale

2.1.2. Membrii clasei

2.1.3. Argumentele interpretării clasice

2.2. Articolul – o clasă eterogenă

2.2.1. Articolul posesiv/genitival și articolul demonstrativ/adjectival

2.2.2. Articolul nehotărât și articolul hotărât

2.3. Caracterul discutabil al articolului ca parte de vorbire

Capitolul 3. Interpretarea structuralistă a articolului

3.1. Articolul – morfem al categoriei gramaticale a determinării

3.1.1. Caracteristici generale

3.1.2. Membrii categoriei

3.1.3. Argumente

3.2. Determinarea – o categorie eterogenă

3.2.1. Nedeterminarea

3.2.2. Determinarea nedefinită

3.2.3. Determinarea definită

3.3. Caracterul discutabil al categoriei determinării

3.3.1. Demersul în alegerea denumirii

3.3.2. Forma determinării (mijloacele de exprimare)

3.3.3. Conținutul determinării

Capitolul 4. Interpretarea funcțional-sintactică a articolului

4.1. Articolul și funcția sintactică de determinant

4.1.0. Problema articolului în GBLR. Observații

4.1.1. Membrii prototipici din clasa determinantului

4.1.2. Argumentul interpretării articolului ca unitate cu funcție sintactică

4.2. Determinantul – o funcție sintactică eterogenă

4.2.0. Noțiunea de „funcție sintactică” în GBLR

4.2.1. „Determinantul nedeterminat” sau „determinantul zero”

4.2.2. Determinantul nedefinit

4.2.3. Determinantul definit

4.3. Caracterul discutabil al autonomiei funcțional-sintactice a articolului (definit)

Capitolul 5. Interpretarea neotradițională: articolul – morfem cazual analogic

5.0. Categoria cazului – precizări preliminare

5.1. Valorile articolului în limba română

5.1.1. Valori fundamentale ale articolului – valori morfosintactice

5.1.2. Alte valori ale articolului – valori secundare

5.2. Consecințe ale interpretării articolului ca flectiv cazual

5.2.1. Implicațiile articolului în flexiunea cazuală substantivală

5.2.2. Flexiune cazuală etimologică vs flexiune cazuală analogică

5.2.3. Tendințe în limba română: flexiune cazuală sintetică vs flexiune cazuală analitică

Capitolul 6. Articolul în structuri controversate

6.1. Articolul și substantivele proprii

6.2. Articolul și substantivele în cazul vocativ

6.3. Articolul și pronumele

6.4. Articolul și numeralul

6.5. Articolul și „adverbul”

6.6. Articolul și „prepozițiile/locuțiunile propoziționale cu genitivul”

Concluzii

Bibliografie

Cuvinte-cheie

determinare, relație sintactică, subordonare, categorie gramaticală, determinant, cuantificator, posesor, modificador, complement, operație pragmatică, articol definit, articol nedefinit/adjectiv nedefinit, articol zero, parte de vorbire, morfem al categoriei gramaticale a determinării, determinant definit, determinant nedefinit, nedeterminant, categoria cazului, morfem cazual analogic sintetic, morfem cazual analogic analitic, flexiune cazuală etimologică, flexiune cazuală analogică, flexiune sintetică, flexiune analitică, flexiune mixtă, substantiv, pronume, numeral, substantive în Ac₁ al iterației temporale, substantive postadverbiale.

Rezumat

Lucrarea *Determinarea. O reconsiderare gramaticală a articolului în limba română* este concepută ca o monografie a unor interpretări gramaticale despre articol. Până la final, în teză, se demonstrează calitatea de flectiv cazual a articolului definit în toate aparițiile sale, atât la substantiv, cât și la pronume, la numeral, la unitățile de tipul *iarna, marțea, dimineața*, considerate în cele mai mult gramatici românești adverbe temporale, și la așa-numitele prepoziții/locuțiuni prepoziționale cu genitivul.

Ca orientare teoretică generală, lucrarea se situează pe pozițiile unei gramatici mixte, prin faptul că analizează interpretări care aparțin unor direcții teoretice diferite (tradiționale, structuraliste, transformațional-generative, integraliste).

Ca direcție în cercetarea particulară a problematicii faptelor de limbă aici analizate, lucrarea este tributară, în principiu, concepției gramaticale neotradiționale, cu unele elemente structuraliste, expuse sistematic într-o serie de studii, articole și cărți, precum și în cursurile de sintaxă ținute la Facultatea de Litere din Cluj-Napoca de către prof. univ. dr. emerit G. G. Neamțu.

În ceea ce privește structura, lucrarea este compusă din două părți organizate în patru, respectiv șase capitole, concluzii și aparatul critic.

Strânsa legătură dintre determinare și articol impune cercetarea opiniilor cu privire la cel dintâi concept amintit. Din acest motiv, în partea I a tezei, se scoate în evidență că, abordată din diferite puncte de vedere (sintactic, morfologic, funcțional-sintactic, semantic și

pragmatic), determinarea se prezintă ca un concept deosebit de controversat care presupune, în funcție de interpretare, semnificații, trăsături și definiții diferite.

În capitolul întâi, *Determinarea – relație sintactică*, se constată că, sub aspect sintactic, sporirea raporturilor sintactice, între care se înscrie și determinarea, nu a condus la clarificarea și ordonarea sistemului de relații, ci la confuzii și interpretări discutabile: denumiri diferite de la un autor la altul sau chiar în opera aceluiași autor; crearea unor relații acolo unde nu există dependență (ex. relația apozitivă, relația de incidență), desprinderea unor subtipuri dintr-o relație bine încheată (ex. raportul explicativ „se rupe” de subordonarea cauzală), raporturi sintactice cu denumire provizorie (la I. Jordan și V. Robu).

Cum numărul raporturilor sintactice variază între 2 și 8, se optează, prin deducție logică, pentru dihotomia relațiilor sintactice (coordonarea și subordonarea), cu precizarea că între noțiunile propuse pentru denumirea relației dintre Tr și Ts (subordonare, determinare, dependență, guvernare, dominare) există deosebiri. Pentru că denumirile amintite nu sunt sinonime, ci denotă caracteristici distincte, se pledează pentru specializarea termenului de „subordonare” pentru a denumi relația dintre un Ts și Tr, în timp ce determinarea este considerată una dintre trăsăturile relației de subordonare (o trăsătură semantico-pragmatică).

Deoarece, în cadrul sistemului general al determinării, se specializează o determinare morfologică/categorială, categoria gramaticală a determinării, capitolul al doilea este dedicat, exclusiv, acestei probleme.

Lingviștii care susțin existența categoriei gramaticale a determinării se împart în două: cei care susțin că determinarea este o categorie gramaticală specifică substantivului și cei care extind existența acestei categorii și la alte clase lexico-gramaticale, respectiv la verb.

Primul obstacol al celei de-a patra categorii gramaticale îl reprezintă însăși denumirea. În timp ce unii gramaticieni au completat termenul de determinare cu diferite calificative („determinare abstractă”, „determinare categorială”, „determinare morfologică”, „determinare categorial-morfologică”), alții, fiind de părere că noțiunea de determinare este prea „generală”, au propus concepte inedite („nominalizare”, „individualizare”), cu mențiunea că și acestea au statut discutabil.

Un alt aspect controversat care vizează categoria determinării este numărul membrilor din paradigmă, număr ce variază, în funcție de autor sau chiar în lucrările aceluiași autor, de la unu până la opt.

În capitolul al treilea, *Determinarea/Determinantul – funcție sintactică*, se nuanțează cum perspectiva inedită asupra determinării/determinantului, adusă de GBLR, complică descrierea sintactică a grupului nominal. Astfel, încercarea de a realiza o descriere

echipolentă a părților secundare de propoziție (atributul și complementul), prin utilizarea aceluiași criteriu de clasificare, respectiv a celui semantic, a dus nu doar la distrugerea omogenității tipologiei clasice (atributul și subtipurile sale), ci și la augmentarea diferențelor criteriilor de clasificare în cadrul aceleiași funcții sintactice.

Examineate, argumentele care au provocat reclassificarea funcțiilor sintactice din grupul nominal s-au dovedit a fi inoperante. Din cauza caracterului subiectiv, prevalarea criteriului semantic a sporit imposibilitatea unor clasificări clare, precise și unitare, provocând confuzii în analiza sintactică.

Cercetarea amănunțită a argumentelor care au avut ca rezultat eliminarea atributului dintre funcțiile sintactice și instituirea altora, printre care și determinantul, a condus la două concluzii: pe de o parte, funcțiile sintactice care au nevoie cu adevărat de o organizare/reclasificare, pe baza unui criteriu bine definit, sunt complementele și circumstanțialele al căror număr sporește sau se diminuează în funcție de autor; pe de altă parte, atributul, pe baza criteriului formal (categorial-relațional), prezintă o subclasificare clară, fără suprapuneri și confuzii, care poate reprezenta un model pentru tipologia complementului.

Noile funcții sintactice din GN (determinantul, cuantificatorul, modificatorul, posesorul, complementul), create pe baza unui criteriu insuficient justificat, cel semantic, se caracterizează prin mai multe elemente discutabile: atribuirea unei funcții sintactice după prezența sau absența altor funcții sintactice; discrepanțe între rolul semantic al cuvântului și rolul sintactic; eclipsarea criteriului semantic (atât de mult invocat în stabilirea funcției) de topică; deși se susține existența unui singur criteriu de clasificare, descrierea funcțiilor sintactice din GN scoate la iveală criterii neomogene (ex. a se vedea cazul complementului); soluțiile multiple de analiză (ex. *a sa* din structura *a sa tristețe*); suprapuneri de funcții, adică funcții în funcții; omonimii care creează confuzii (ex. posesorul în GN vs posesorul în GV, complementul în GN vs complementul în GV); învestirea anumitor morfeme (morfemele determinării) cu funcție sintactică.

În capitolul al patrulea, *Determinarea – funcție semantică sau operație pragmatică?*, se observă că, din punct de vedere semantic, determinarea depășește nivelul morfosintactic al limbii, motiv pentru care elementele învestite cu această funcție semantică reprezintă o clasă prolifică din punct de vedere gramatical, o clasă neomogenă care reunește flexive, clase lexico-gramaticale și locuțiuni. Totuși, perspectiva semantică asupra determinării nu reușește să cuprindă complexitatea conceptului discutat, de aceea s-a recurs la descrierea integralistă a determinării. Definită ca proces pragmatic complex, prin care un semn lingvistic este scos din

sistemul limbii și integrat în actualitatea vorbirii, implicând cel puțin patru tipuri de operații (cele indicate de E. Coșeriu: actualizarea, discriminarea, delimitarea și identificarea), manifestate într-un anumit cadru, determinarea beneficiază de o definiție completă care îi întregește semnificațiile. Se ajunge la concluzia că nu conceptul în sine („determinarea”) trebuie plasat la diferite niveluri, ci instrumentele determinării sunt cele care fac parte din compartimente distincte ale limbii: flectivele/alternanțele fonologice aparțin nivelului morfologic, cuvintele/locuțiunile/propozițiile/frazele aparțin nivelului sintactic (sintaxa propoziției și sintaxa frazei), iar cadrele depășesc nivelurile lingvistice.

În partea a II-a, în primul capitol, *Articolul – Motivația diacronică și evoluția până în stadiul actual al limbii*, se conturează o sumară trecere în revistă a elementelor care țin de diacronia articolului (epoca apariției, origine, cauza apariției, evoluție), se prezintă caracterul atipic al articolului românesc față de celelalte limbi romanice (encliza articolului) și se amintesc principalele accepții morfosintactice ale articolului definit și ale nedefinitului „un” din gramaticile românești (secolele XVIII – XXI). În urma prezentării interpretărilor gramaticale ale articolului în plan diacronic, s-a ajuns la concluzia că multiplele accepții s-au datorat încadrării în aceeași clasă a unor elemente diferite din toate punctele de vedere (formă, conținut, comportament gramatical, poziție). Tot în acest capitol, s-a atras atenția că diversitatea accepțiilor gramaticale ale articolului nu reprezintă o particularitate a limbii române, ci varietatea de opinii se regăsește în majoritatea limbilor în care există articol.

În plan sincron, în gramaticile românești, prevalează trei interpretări ale articolului: interpretarea clasică (articolul = parte de vorbire), interpretarea structuralistă (articolul = morfem al categoriei determinării), interpretarea funcțional-sintactică (articolul = morfem cu funcția sintactică de determinat), fiecare accepție fiind dezvoltată în capitole separate după următoarea structură: mai întâi, se realizează o prezentare a interpretării, așa cum apare dezvoltată în lucrările de specialitate, apoi, se scot în evidență aspectele discutabile.

Capitolul al doilea, *Interpretarea clasică a articolului*, analizează cea mai des întâlnită accepție morfosintactică a articolului, și anume aceea de parte de vorbire. Prin referire la lingviști consacrați (Valeria Guțu Romalo, Iorgu Iordan, Alexandru Niculescu, Paula Diaconescu, Ion Z. Coja, G. G. Neamțu etc.), se înregistrează mai multe argumente în favoarea interpretării morfematice a articolului (a celui definit propriu-zis), respectiv argumente privind excluderea articolului dintre părțile de vorbire. Dintre acestea amintim: numărul redus de elemente, apariția în contexte limitate, lipsa informației lexicale, conținutul abstract (exclusiv gramatical), absența posibilității de a forma cuvinte compuse și locuțiuni,

unirea cu substantivul sau cu alte clase lexico-gramaticale, apropierea, prin caracteristici, de categoria afixelor gramaticale

Capitolul al treilea, *Interpretarea structuralistă a articolului*, aduce în discuție categoria gramaticală creată special pentru încadrarea articolului-morfem, determinarea. Văzută ca o paradigmă cu trei membri, determinatul definit, determinatul nedefinit și determinatul zero (sau nedeterminatul), cea de-a patra categorie a substantivului se dovedește a fi o categorie discutabilă. Dintre cei trei membri amintiți, nedefinitul „un” reprezintă o parte de vorbire propriu-zisă (= adjectiv nedefinit), nu morfem, articolul zero este un construct vid, fără expresie și conținut, care nu poate face parte dintr-o categorie gramaticală, iar articolul definit, rămânând singurul membru, nu poate forma singur o paradigmă. Se constată astfel că determinarea întâmpină probleme din mai multe puncte de vedere: al modului în care s-a dat denumirea (simplul transfer de la nivelul părților de vorbire la nivelul morfematic), al mijloacelor de exprimare (categoria nu este reprezentată de un sistem unitar de mărci, elementele din sistemul determinării diferențiindu-se prin formă, poziție și conținut) și al conținutului (rolul categoriei gramaticale a determinării nu este cel preconizat în definiție, întrucât articolul nu poate individualiza singur).

În capitolul al patrulea, *Interpretarea funcțional-sintactică a articolului*, se prezintă cea mai nouă accepție a articolului, cea din GBLR. Potrivit *Gramaticii de bază a limbii române*, articolul reprezintă un morfem investit cu funcția sintactică de determinat. În teză, această interpretare este privită cu suspiciune din cauza mai multor aspecte discutabile: încălcarea principiilor formulate (de chiar tratatul care susține interpretarea) cu privire la sintaxă și la funcția sintactică; tratarea neomogenă a morfemelor, respectiv unele cu funcție sintactică, altele fără (chiar și a morfemelor din aceeași paradigmă); statutul distinctiv al articolului definit în raport cu ceilalți determinanți (din punct de vedere fonetic, grafic, morfologic, semantic, sintactic); neglijarea individualității limbii române între alte limbi în privința articolului (definit).

Având în vedere caracterul controversat al celor trei interpretări ale articolului (clasică, structuralistă și funcțional-sintactică), în capitolul al cincilea, *Interpretarea neotradițională: articolul – morfem cazual analogic*, discuția se concentrează asupra stabilirii valorii fundamentale a articolului. În acest capitol, se revine la opiniile gramaticienilor dinaintea lui H. Tiktin, respectiv la interpretările celor care au intuit statutul morfematic al articolului (definit), punându-l în slujba cazului. În această secțiune a lucrării, se susține că articolul (definit) este investit cu valori fundamentale (valori morfosintactice) și valori secundare (valori morfolexicale, valori pragmatice/semantico-pragmatice și valori stilistice), cele din

urmă depășind nivelul gramatical al limbii. Despre valorile morfosintactice și cele morfolexicale se discută la nivel gramatical, despre valorile pragmatice se discută la nivel pragmatic, iar despre valorile stilistice se discută la nivel stilistic. Cu alte cuvinte, aceste valori ale articolului desemnează implicațiile articolului în diferitele niveluri ale limbii: gramatical, pragmatic și stilistic.

Sub aspect morfosintactic, simplificarea flexiunii cazuale, unificarea paradigmei desinențelor cu cea a articolului (paradigme care au devenit imposibil de separat, formând un singur grup afixal), consolidarea flexiunii desinențiale a substantivului prin articol enclitic, toate acestea reprezintă argumente care pledează pentru integrarea articolului (definit) în flexiunea cazuală.

Valorile morfolexicale (de convertor substantival și de indice dezambiguizant de gen) nu diminuează din calitatea fundamentală de flectiv cazual a articolului, ci reprezintă roluri suplimentare.

La nivel pragmatic, articolul nu este lipsit de semnificație, rolul lui, în cadrul operației de determinare, fiind de actualizare a numelui, de concretizare a semantemului la care se atașează. Spre deosebire de alți actualizatori morfematici, articolul are o trăsătură specifică datorată etimologiei, și anume aceea de a anunța un subordonat, care poate fi exprimat sau neexprimat, dar subînțeles din cadru (în sens coșerian, din circumstanțele vorbirii).

Stilistic, articolul ia parte la diferitele valori expresive existente în stare latentă în conținutul lexico-semantic al numelui.

În subcapitolul *Consecințe ale interpretării articolului ca flectiv cazual*, din capitolul al cincilea, se precizează că, deși etimologia termenului articol (lat. „articulus” = „articulație, legătură”) ar fi favorabilă interpretării ca indice cazual, noțiunea de „articol”, din cauza polisemantismului, s-a depreciat în plan lingvistic, motiv pentru care, în teză, s-a propus conceptul de morfem cazual analogic (sintetic sau analitic).

Fiind diferit de desinențele cazuale, care sunt exclusiv enclitice și care formează flexiunea cazuală etimologică, morfemul cazual analogic formează flexiunea cazuală analogică. Substantivele cu flexiune cazuală analogică vor fi urmate întotdeauna de un atribut determinativ sau de identificare, care poate fi exprimat sau neexprimat.

Sub aspectul evoluției flexiunii cazuale, limba română are un aspect unic între limbile romanice care au evoluat spre analitism. În momentul de față, nu se poate ști exact ce model tipologic (analitic/mixt sau sintetic) se va generaliza în viitor în limba română, mai ales că cercetătorii subliniază că tratamentul flexionar al unor substantive (xenisme, termeni tehnici, termeni compuși prin abreviere, formații obținute prin conversiune, nume proprii) relevă

două direcții contradictorii (analitism și sintetism). În privința flexiunii cazuale, concluzia ar fi că, în limba română, nu putem vorbi de un singur tip de flexiune, ci de tipuri și subtipuri.

În ultimul capitol, al șaselea, din cea de-a doua parte a lucrării, *Articolul în structuri controversate*, se analizează articolul/formantul omonim cu articolul din componența unor construcții discutabile. Din categoria structurilor controversate fac parte substantivele proprii, substantivele în vocativ, unele pronume, unele numerale, unele „adverbe de timp”, care s-au dovedit a fi substantive în Ac₁ al iterației temporale, „prepozițiile/locuțiunile prepoziționale cu genitivul”, care s-au dovedit a fi ori substantive propriu-zise, ori substantive postadverbiale. După analiza construcțiilor enumerate, se ajunge la concluzia că articolul definit/formantul omonim cu articolul din structurile amintite are același statut ca în cazul substantivelor propriu-zise, adică este morfem cazual analogic.

În secțiunea dedicată concluziilor, s-a prezentat contribuția personală a tezei care se remarcă prin două idei: pe de o parte, determinarea este un proces pragmatic complex (nu categorie gramaticală, relație sintactică, funcție sintactică, funcție semantică), care implică mecanismul însuși de funcționare a limbii, și, pe de altă parte, articolul (definit), specializându-se pentru exprimarea cazului, devine morfem cazual analogic sintetic sau analitic.